

FÂRÂBÎ'NİN FELSEFİ EVRENİ

Hakk'ın Onto-Aksiyolojik Tezahürü Olarak Adalet

Muhammet Caner ILGAROĞLU

FCR YAYIN LTD.
Genel Yayın No | General Publication Number: 1607
Sertifika no | Certificate Number: 46550
ISNI: 0000 0004 4657 1968
ROR ID: ror.org/00zznvq98

Eskiyeni Yayınları
Yayın No | Publication Number: 311

Kitap Adı: Fârâbî'nin Felsefî Evreni Hakk'ın Onto-Aksiyolojik Tezahürü Olarak Adalet
Book Title: The Philosophical Universe of al-Fârâbî-Justice as the Onto-Axiological Manifestation of al-Ḥaqq-

ISBN: 978-625-5536-24-2
DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255536242

Yazar | Author: Muhammet Caner ILGAROĞLU | orcid.org/0000-0001-5712-9401
Kurum | Institution: Ege Üniversitesi
ROR ID: ror.org/02eaafc18

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph
Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish
Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm
Baskı Sayısı | Edition: 1
Sayfa Sayısı | Pages: 214

Yayın Tarihi | Publication Date: Mayıs | May 2025
Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye
Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR
Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HP | Felsefe: Genel | Philosophy: general
BISAC: PHI005000 | İslam Felsefesi | Philosophy / Religious
THEMA: QDHR | İslam Felsefesi / Ortaçağ Arap-İslam Düşüncesi | Islamic philosophy / Medieval Arab-Islamic philosophy
LC: B753.F34 | Fârâbî Üzerine Çalışmalar | Works on al-Fârâbî

Atf Bilgisi | Cite as: Ilgaroğlu, Muhammet Caner. *Fârâbî'nin Felsefî Evreni Hakk'ın Onto-Aksiyolojik Tezahürü Olarak Adalet*. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050
Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60
www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

FÂRÂBÎ'NİN FELSEFİ EVRENİ

Hakk'ın Onto-Aksiyolojik Tezahürü Olarak Adalet

Muhammet Caner ILGARÖĞLU

Yazar Hakkında

Muhammet Caner ILGAROĞLU

Ege Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Doç. Dr. Muhammet Caner ILGAROĞLU, halen akademik çalışmalarını SOAS University of London'da misafir öğretim üyesi (Visiting Scholar) olarak sürdürmektedir.

İslam felsefesi, metafizik, ahlak teorisi, duygu felsefesi ve değer felsefesi gibi alanlarda uzmanlaşmıştır. Bu çerçevede dört akademik kitap kaleme almış, altı farklı kitapta bölüm yazarı olarak yer almış, klasik bir felsefi metni Arapçadan Türkçeye çevirmiş ve yirmiden fazla bilimsel makale yayımlamıştır. Ayrıca, İslam düşüncesi merkezli beş akademik araştırma projesini başarıyla tamamlamıştır.

Akademik etkinliklerinin yanı sıra, ulusal televizyon ve radyo programlarına konuk olarak katılmış; uzmanlık alanlarına dair meseleleri kamusal düzeyde paylaşmıştır. Ayrıca İslam felsefesi alanında 100'ün üzerinde video içeriği hazırlayarak kendi YouTube kanalı üzerinden geniş bir izleyici kitlesine ulaşmıştır.

İngilizce ve Arapça dillerine ileri düzeyde hâkim olan Ilgaroğlu, akademik birikimini sadece uzman çevrelerle değil, daha geniş kitlelerle de paylaşmayı ve karmaşık felsefi meseleleri erişilebilir kılmayı amaçlayan bir bilim insanıdır.

About the Author

Muhammet Caner ILGAROĞLU

Assoc. Prof. Dr. Muhammet Caner ILGAROĞLU is a faculty member in the Department of Islamic Philosophy at the Faculty of Theology, Ege University, İzmir, Türkiye. He is currently continuing his academic research as a Visiting Scholar at SOAS University of London.

His areas of expertise include Islamic philosophy, metaphysics, moral theory, the philosophy of emotion, and value theory. Within these fields, he has authored four scholarly books, contributed chapters to six edited volumes, translated a classical philosophical text from Arabic into Turkish, and published more than twenty academic articles. He has also successfully completed five academic research projects focused on Islamic thought.

In addition to his academic publications, Dr. Ilgaroğlu has appeared as a guest on national television and radio programs, where he has discussed issues related to his areas of specialization. He has also produced and presented over one hundred video lectures on Islamic philosophy, reaching a broad audience through his YouTube channel.

Fluent in both English and Arabic, Dr. Ilgaroğlu is committed to making complex philosophical concepts accessible and to sharing his scholarly insights with both academic and public audiences.

Kitap Hakkında

Fârâbî'nin Felsefi Evreni

-Hakk'ın Onto-Aksiyolojik Tezahürü Olarak Adalet-

Bu çalışma, Fârâbî'nin felsefi evreninde hak (al-Ḥaqq, الحق) ve onun ah-lâkî-sosyal düzlemdeki tezâhürü olan adalet (al-ʿAdl, العدل) kavramlarını ontolojik ve aksiyolojik bir bütünlük içinde ele almaktadır. Fârâbî'ye göre hak, varlığın, bilginin ve değerın sabit ilkesidir; adalet ise bu ilkenin bireysel nefste ve toplumsal yapıda düzen kurucu ve koruyucu bir tezâhürüdür. Batı düşüncesinde genellikle siyasi-hukuki çerçevede değerlendirilen bu kavramlar, Fârâbî'nin sisteminde varlık hiyerarşisinin tüm katmanlarına için değer ilkeleri olarak temellendirilmiştir.

Tanrı, hem el-Evvel (الأول) hem de el-Hakk (الحق) olarak Metakozmik Bir'dir; tüm varlıklar sudûr süreciyle O'ndan sadır olur ve kendi rütbesine (الرتبة), istihâkına (استحقاق) ve varlık payına (قسمة) göre konumlanır. Bu yapı, kozmik düzenin ontolojik adaletini temsil eder. İnsan, arzu, irade ve akıl yetileriyle donatılmış sosyo-politik bir varlıktır. Onun ah-lâkî yetkinliği, içsel adaletin inşasıyla mümkündür. Bu inşa, arzulara dayalı yönelimler ile aklı, ihtiyârî tercihler arasındaki farkla şekillenir. Böylece adalet, hem psikokozmik bir denge hem de mutluluğun (al-saʿâda, السعادة) ilkesidir.

Toplumsal düzeyde ise adalet, faziletli ilk yöneticinin (al-Raʾis al-Awwal, الرئيس الأول) iradesi, dinin öğretisi ve bireylerin bilinçli tercihlerinin bir düzen içinde birleşmesiyle vücut bulur. Bu düzenin ideal formu ise el-Medînetü'l-Fâzıla (المدينة الفاضلة)'dür.

Bu kitapta, Fârâbî'nin metinleri kavramsal analiz ve metin çözümlemesi yöntemleriyle incelenmiş; adaletin ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik düzlemlerdeki görünimleri ortaya konmuştur. Bulgular, Fârâbî'nin adalet anlayışının çok katmanlı, tutarlı ve klasik İslam felsefesi açısından özgün bir değer teorisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi; Fârâbî; Hak; Adalet; Metakozmik Bir; Makrokozmetik Nizam; Sudûr; Mutluluk; Nefs; Medînetü'l-Fâzıla; Metafizik; Değer Teorisi

About the Book

The Philosophical Universe of al-Fārābī

-Justice as the Onto-Axiological Manifestation of al-Ḥaqq-

This study examines the concepts of al-Ḥaqq (truth, reality) and its ethical-social manifestation al-ʿAdl (justice) within al-Fārābī's philosophical universe, in an ontological and axiological unity. According to al-Fārābī, al-Ḥaqq is the immutable principle of existence, knowledge, and value, while justice is the regulative and preservative manifestation of this principle in both the human soul and the social order. Unlike Western thought, which tends to conceptualize these terms primarily within legal and political frameworks, al-Fārābī grounds them as value-constituting principles inherent in every level of the metaphysical hierarchy.

God, as both al-Awwal (The First) and al-Ḥaqq (The Truth), is the Metacosmic One; all beings emanate from Him (ṣudūr) and are positioned according to their ontological rank (rutba), merit (istiḥāq), and existential share (quṣṭa). This structure constitutes the ontological justice of the cosmic order. The human being, endowed with desire (nafs), will (irāda), and reason (ʿaql), is a socio-political creature. Moral perfection is only possible through the construction of inner justice, which arises from the distinction between desire-driven tendencies and rational volitional choices (iḥtiyār). Thus, justice is both a psychocosmic equilibrium and the principle of happiness (al-saʿāda).

On the societal level, justice is realized through the will of the virtuous First Ruler (al-Raʾīs al-Awwal), the guidance of religion, and the conscious choices of individuals within a structured order. The ideal form of this order is al-Madīna al-Fāḍila (the Virtuous City).

In this book, al-Fārābī's texts are analyzed through conceptual and textual methods, revealing the manifestations of justice across ontological, epistemological, and axiological dimensions. The findings demonstrate that al-Fārābī's theory of justice is multilayered, coherent, and constitutes a unique value theory within the framework of classical Islamic philosophy.

Keywords: Islamic Philosophy; al-Fārābī; al-Ḥaqq; Justice; Metacosmic One; Macrocosmic Order; Emanation; Happiness; Soul; al-Madīna al-Fāḍila; Metaphysics; Value Theory

*Bu kitap, Doęu Trkistan ve Gazze bařta olmak zere,
yeryznn neresinde olursa olsun zulme uęramıř,
sesi kısılmış, hakkı çiğnenmiş tm mazlumlara ithaf olunur...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	13
ÖN SÖZ	15
GİRİŞ.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM METAKOZMİK BİR

HAKKIN ONTO-AKSİYOLOJİK KAYNAĞI OLARAK TANRI el-EVVEL ve el-HAKK	29
1.1. İLK İLKE VE İLK SEBEP OLARAK TANRI: EL-EVVEL	32
1.2. MUTLAK VARLIK, HAKİKAT VE DEĞER OLARAK TANRI: EL-HAKK	37
1.2.1. “Hakk Olan Var Olandır”	43
1.2.2. “Hakikat, Varlıkla Uyumlu Olandır”	46
1.2.3. “Bir Şeyin Hakikati, Ona Özgü Varlığıdır”	49
1.2.4. “Akledilir Olması Bakımından Hak”	56
1.2.5. “O, Özü İtibariyle Var Olandır”	60

İKİNCİ BÖLÜM MAKROKOZMİK NİZAM

HAKKIN ONTOLOJİK SABİTE OLARAK TEZAHÜRÜ: TEDBİR, SUDÛR VE HİYERARŞİ	63
2.1. TEDBİR.....	64
2.1.1. Tedbirin Dolaylı Failleri.....	71
2.1.1.1. Göksel Varlıklar ve Tabiatın Tedbiri	71
2.1.1.2. Faal Akıl ve İnsanın Tedbiri	73
2.2. SUDÛR	78
2.2.1. Yeni Platonculuktan Fârâbî’ye Sudûr Düşüncesinin Seyri..	79
2.2.2. Fârâbî’de Sudûr’un Onto-Aksiyolojik Derinliği	87
2.2.3. Sudûrula İlişkisi Bakımından Varlıklar	93
2.2.4. İlk Var Olan ile Âlemin İrtibatı: Kaynaklık, Süreklilik ve Hakikat	95
2.3. HİYERARŞİ.....	99
2.3.1. Hiyerarşik Düzendeki Liyakat, Pay ve Mertebe (Rütbe)	107
2.3.2. Ayaltı Âlemde Tabîî Adaletin İşleyişi.....	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİYO-PSİKOKOZMİK NİZAM

HAKKIN ONTO-AKSİYOLOJİK İLKE OLARAK TEZAHÜRÜ: İNSAN	
BEDENİ VE NEFSİNDE ADALET	115
3.1. İNSANIN BİYO-PSİKOKOZMİK YAPISI.....	116
3.1.1. Nâlık Varlık Olarak İnsan	116
3.1.2. Beden ve Nefs Varlığı Olarak İnsan	120
3.1.2.1. İki Âlem Arasında İnsan: Akıl-Beden Gerilimi ve Hiyerarşik Denge	123
3.1.2.2. Hiyerarşik Düzen ve Uyum Bakımından Nefsin Güçleri	126
3.1.3. İrade ve İhtiyar Varlığı Olarak İnsan	145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOKOZMİK NİZAM

HAKKIN, İRADİ VARLIK ALANI VE ERDEMLİ ŞEHİRDE ADALET VE	
MUTLULUK OLARAK TEZAHÜRÜ	151
4.1. İRADİ VARLIK ALANI VE ERDEMLİ ŞEHİRİN ONTO-AKSİYOLOJİK TEMELLERİ	152
4.1.1. İnsanın İhtiyaçları, Arzuları ve Sosyopolitik Düzen.....	152
4.1.2. Sosyokozmik Yapının İnşası ve Erdemli Şehir	156
4.1.3. Sosyokozmosta Hakkın Temsilcisi Olarak İlk Yönetici (er-Refsü'l-Evvel)	163
4.2. AHLAKIN ONTO-AKSİYOLOJİK TEMELLERİ	170
4.2.1. İyi/liğın Ölçütü Olarak Hak/Hakikat, Adalet ve Hakikatten Sapma Olarak İyilik Yanılgısı.....	176
4.3. MUTLULUĞUN ONTO-AKSİYOLOJİK TEMELLERİ.....	179
4.4. CEHALET: FÂRÂBÎ'NİN FELSEFİ EVRENİNDE ONTO-AKSİYOLOJİK BİR KRİZİN ANALİZİ.....	184
SONUÇ	195
KAYNAKÇA	199
DİZİN	211

KISALTMALAR

b.	: Bin (Ođlu)
Bk/bk.	: Bakınız.
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	: Milattan Önce
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümi
P.	: Pasaj
sy.	: Sayı
şrh.	: Şerheden
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
vol.	: Volume

ÖN SÖZ

Felsefe neyi arıyor? sorusuna verilecek en yalın cevap, belki de “varlığın değişmeyen özünü” olsa gerektir. Antik Yunan felsefesinde *aletheia*, *to on* ve *logos* gibi kavramlarla ifade edilen bu özsel arayış, Arapçanın çok katmanlı anlamlar barındıran *hakikat* kavramında karşılık bulmuştur.¹ Bu bağlamda filozofları, hakkın ve hakikatin izlerini süren, uzun soluklu entelektüel bir yolculuğun yolbaşçıları olarak anlamak gerekir. Onların her biri, kendi zaman ve zemininde öznel tecrübeleriyle ördükleri düşünce yollarına bizi davet etmektedirler. Bir filozofla yola çıkmaya karar verdiğimizde artık onun açtığı patikada yürüyor, onun işaret ettiği yönlerde ilerliyoruzdur. Bu yolun kararlı bir yolcusu olabilmek için, yürüyüşümüzü onun adımlarına göre ayarlar ve onun yol haritasını takip ederiz. Her filozofun menzili, hakikate yüklediği anlam ölçüsünde uzar ya da kısalır; yolculuğun seyri ise kullandığı yöntem, kavramlar ve kuramlar doğrultusunda hız kazanır yahut yavaşlar. Bu nedenle yönümüz kimi zaman belirgin kimi zaman sislidir. Kimi zaman yorulur kimi zaman yılmadan yürürüz bu yolda. Fakat ne olursa olsun, bizi yolda tutan güçlü bir neden vardır: Hakikatin bilgisine duyduğumuz sevgi ve ona ulaşma arzusunun verdiği heyecan. Bu heyecanı yaşayanlar bilir ki, o hem derin bir huzurun kaynağı hem de bitmeyen entelektüel bir kaygının nedenidir. Çünkü filozoflar, yolun sonuna varmış olmanın değil, her defasında yeniden yola çıkmanın çağrısını yaparlar.

¹ *Aletheia, to on* ve *logos* kavramları için bk. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, (Oxford University Press, 2016); Robert Audi (ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, (Cambridge University Press, 2015); G. B. Kerferd (ed.), *The Dictionary of Greek and Roman Philosophy*, (Routledge, 2004); Charles H. Kahn, “Retrospect on the Verb ‘To Be’ and the Concept of Being,” *The Logic of Being*, ed. Simo Knuuttila ve Jaakko Hintikka (Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1982), 2-3.

İşte elinizdeki bu kitap, İslâm felsefesinin sistem kurucu Türk filozofu Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî (259/872-339/950)'nin düşünce patikasında yürürken edindiğimiz tecrübelerin ve karşılaştığımız hakikat manzaralarının bir yansımasıdır. Fârâbî, düşünce tarihinin rengarenk ufkunda ışıltılı parıldayan nadir yıldızlardan biridir. Hayatı bir sis perdesiyle örtülü olsa da satır aralarına sinmiş düşünsel izlerden onun ne denli derin, tutkulu ve sistemli bir zihne sahip olduğunu anlarız. X. yüzyılın ilk yarısında, Orta Asya'nın uzak bir köşesinden, Fârâb'dan yola çıkıp Bağdat'a varan bu Türk bilge, çağının ötelere uzanan bir hakikat yolu açmıştır. Gündüzleri bahçıvanlık yaparken geceleri bekçi meşalesi ışığında felsefe kitapları okuduğu, hiç evlenmediği, sürekli kahverengi Türkmen kaftanıyla dolaştığı, gösterişten uzak, sade bir yaşamı tercih ettiği söylenir.² Felsefeyi yalnızca bir düşünme biçimi değil, aynı zamanda insanı, toplumu ve evreni anlamlandırma çabası olarak gören Fârâbî, kurduğu sistemli evren tasavvuruyla bütün bir düşünce tarihini derinden etkilemiştir.³ Dönüştürücü gücü ve kavramlara kazandırdığı derinlik sayesinde, ona hayranlıkla bakmamak gerçekten de mümkün değildir. Denebilir ki, yaşamıyla düşüncesi arasındaki mutlak uyum ve felsefeyi yalnızca entelektüel bir haz değil, bir yaşam biçimi olarak benimsemesi bakımından Fârâbî, hem kendisinin hem de Pierre Hadot'un "gerçek filozof"⁴ tanımına belki de en çok yakışan filozoftur.

² Macid Fahri, *A History of Islamic Philosophy*, 3rd ed. (New York – Chichester: Columbia University Press, 2004), 113-132; Ian Richard Netton, *Al-Fârâbî and His School* (London – New York: Routledge, 1992), 4-7.

³ Bk. Mehmet Ata Az, "Farâbî'nin Eserlerinin Latinceye Tercüme Süreci ve Latin Düşüncesine Etkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2020): 547-581; Muhammed Caner Ilgaroğlu, "İslam Felsefesinin Batı Felsefesine Etkisi," *İslam Felsefesi*, ed. İrfan Görkaş ve Kamil Sarıtaş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2023), 479-494; Bk. Ayman Shihadeh ve Jan Thiele, ed., *Philosophical Theology in Islam: Later Ash'arism East and West* (Leiden-Boston: Brill, 2020).

⁴ Fârâbî, *Tahsîlu's-Sa'âde*, nşr. Ali Bû Mülhim (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1995), 95; Pierre Hadot, *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exer-*

Yaşadığı dönemin bilgi birikimine derinlemesine vâkif olan Fârâbî'nin felsefi evreni hem Platon (ö. MÖ 347) ve Aristoteles'in (ö. MÖ 322) hem de Yeni Platonculuğun metafizik mirasını bilen; aynı zamanda İslâmî düşünce geleneğiyle derinlemesine temas hâlinde olan bir filozofun zihninde kurulmuş, özgün ve tutarlı bir yapıdır.⁵ Bu yapıyı en genel anlamda *tedbir* kavramıyla ifade eden Fârâbî'ye göre, her şey adalet, sağlamlık ve yetkinliğe göre belirlenmiştir. Tedbir, hak ve adaletin kaynağını ve uygulanış biçimini ifade eden; varlığın doğasına içkin, külli bir nizamı temsil etmektedir.⁶ İşte hakkın evrendeki, nefsteki ve toplumdaki tezahürlerini kavramsal bir bütünlük içinde yorumlayan bu sistem, felsefi açıdan çığır açıcı bir niteliğe sahiptir.

Bu sistemin merkezinde, “hak/k” ve hakkın tezahürü olan adalet kavramları yer almaktadır. Fârâbî, bu kavramları varlık düzeninin tamamına içkin, düzen kurucu ve koruyucu ilkeler olarak temellendirmiştir. Ona göre evrendeki her şey, *el-Evvel* (الأول) ve *el-Hakk* (الحق) olarak isimlendirdiği *İlk Var Olan/Meta-kozmik Bir*'den yani Tanrı'dan, kendi ontolojik rütbesine (الرتبة)

cises from Socrates to Foucault, çev. Michael Chase (Oxford: Blackwell Publishing, 2002), 182.

⁵ Bk. Fârâbî, *Mâ yenbağî en yuqaddeme қable te'allumi'l-felsefe*, nşr. Maḥmûd Kâsım (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1985); Türkçesi için bk. Fârâbî, *Felsefe Öğreniminden Önce Bilinmesi Gereken Konular*, çev. Kaya, *Felsefe Arkivi*, sy. 26 (İstanbul, 1987), 185–192; Fârâbî, *Kitâb el-Cem' beyne Ra'yay al-Hakimayn*, nşr. ve şrh. 'Ali Bû Müllhim (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1996); Fârâbî, *Felsefetü Aristütâlis*, nşr. Muhsin Mehdi (Beyrut: Dâr Mecellet Şi'r, 1961); Fârâbî, *el-İbâne an Garad Aristotalis fi Kitab mâ ba'de't-Tabî'a*, nşr. Muhsin Mehdi (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1961); Fârâbî, *Mesâil Felsefiyye ve'l-Ecvibetü anhâ*, ed. Cafer Ali Yasin, *Risâletân Felsefiyyetân* içinde (Beyrut: 1987), 79–116; Fârâbî, “Felsefetü Eflâtûn,” çev. Hüseyin Atay, *Farabi'nin Üç Eseri* (Ankara: MEB Yayınları, 1974), 65–84; Fârâbî, *Eflâtun Kanunlarının Özeti (Telhîsü Nevâmîs-i Eflâtun)*, haz. Fahrettin Olguner (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985).

⁶ Fârâbî, *Ârâ'ü Ehlü'l-Medînetü'l-Fâzıla*, nşr. Ali Bû Müllhim (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1995), 142; Richard Walzer, *Al-Fârâbî: On the Perfect State (Mabadi' ara' ahl al-madina al-fadila)* (Oxford: Clarendon Press, 1985), 277; Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Muhammet Caner Ilgaroğlu (İstanbul: Divan Yayınları, 2023), 77.

uygun biçimde sudûr eder. Her varlık, hak ettiği (استحقاق) payı (قسط) olarak varlık hiyerarşisi içindeki yerini bulur.⁷ Bu sistemde hak ve adalet, Tanrı'dan evrene, insana ve topluma kadar uzanan onto-aksiyolojik bir ilke olarak tezahür etmektedir.

Bu çalışma, hak kavramını merkeze alarak onun çok katmanlı tezahürü olan adalet anlayışını; Fârâbî'nin felsefi evrenini oluşturan makrokozmetik, biyo-psikokozmetik ve sosyokozmetik düzlemler çerçevesinde analiz etmektedir. Çalışmanın temel amacı, hakkın bu ontolojik katmanlarda adalet olarak nasıl tezahür ettiğini ve birey, toplum ve evren arasındaki ahlaki uyumun Fârâbîci sistemde nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır.

Okurların fark edeceği üzere, kitabın bazı bölümlerinde Fârâbî'nin düşüncelerini açıklarken modern terimlere ve kendisinden sonra gelen filozofların görüşlerine başvurduk. Bu tercihimiz, Fârâbî gibi evrensel bir filozofu yalnızca kendi tarihsel ve entelektüel bağlamına hapsederek değil; onun düşüncelerinin günümüze uzanan etkilerini, eserlerine yönelik süregelen ilgiyi ve bu ilgiyi besleyen bağlamsal unsurları ortaya koyma niyetinden kaynaklanmaktadır. Kitapta arayüz kavramına, aidiyetlere, kültürel etkileşimlere, günümüz zihin felsefesi tartışmalarına ve çağdaş toplumsal sorunlara değinmemizin amacı da Fârâbî felsefesinin bu bağlamlarla kurduğu anlamlı ilişkiyi görünür kılmaktır.

Bu kitabın hikâyesi, 2022 yılında başlayan yoğun Fârâbî okumalarımıza dayanmaktadır. Bu okumaların ilk meyvesi, *Medînetü'l-Fâzıla*'nın, İdeal Devlet başlığıyla gerçekleştirdiğimiz çevirisidir. Üç yılı aşkın süredir sürdürdüğümüz bu entelektüel yolculuğun bir diğer önemli ürünü ise, “Kozmik Dengeden Psi-ko-Sosyal Dengeye: Fârâbî Felsefesinde Değer Kurucu ve Koruyucu Bir Prensipten Adalet Kavramının İzdüşümü” başlıklı araştırma projemiz olmuştur. TÜBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora

⁷ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 45-51; Walzer, *On the Perfect State*, 119-135; Fârâbî, *İdeal Devlet*, 23-25.

Sonrası Araştırma Bursu kapsamında desteklenmeye hak kazanan bu projenin çalışmalarını, Temmuz 2024 itibarıyla Londra'daki SOAS Üniversitesi Dinler ve Felsefeler Bölümü'nde yürüttük. Elinizdeki kitap, bu sürecin en önemli ve anlamlı çıktısıdır.

Bu vesileyle, öncelikle bu imkânı sağlayan yüce devletimize ve güzide kurumumuz TÜBİTAK'a; ardından projemizi yürütmek üzere bizi görevlendiren Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Necdet BUDAĞ'a ve onun şahsında mensubu olmaktan onur duyduğumuz Ege Üniversitesi yönetim kuruluna, ayrıca Londra'daki ev sahipliği ve değerli rehberliği için danışman hocam Prof. Dr. Ayman SHIHADAH'e ve fikir alışverişinde bulunmaktan daima keyif aldığım, bana ilham veren kıymetli ilim yarenim Sayın Murat KAVAK'a ve kitabı basımından önce okuyarak kıymetli önerilerle katkı sunan dostum Doç. Dr. Mustafa YEŞİL'e gönülden teşekkür ederim.

Bu uzun ve anlam yüklü yolculuk boyunca daima yanımda olan, bana hem huzurun hem de ilhamın kaynağı olan sevgili eşim Tuba'ya; varlıklarıyla hayatıma neşe, umut ve derinlik katan kıymetli evlatlarım Çağrı, Rabiagül ve Yaren Neva'ya gönülden teşekkür ediyorum. Onların sabrı, sevgisi ve varlığı, bu çalışmanın sessiz ama en güçlü destekçileri oldu.

16 Nisan 2025

Londra